

Urząd i jego funkcjonowanie: Biuro Listów w Polskim Radiu i Telewizji (1951–1989)¹

Dariusz Jarosz

Badacze zainteresowani dziejami społeczeństwa polskiego w latach 1945–1989 mają wiele problemów, wśród których jednym z ważniejszych jest kwestia źródeł. Odtworzenie różnych segmentów życia „szarych ludzi”, ukazanie dylematów ich funkcjonowania w zetatyzowanej rzeczywistości tego okresu okazuje się szczególnie trudne dla lat tużpowojennych i okresu polskiego stalinizmu. Wynika to przede wszystkim z deficytu standardowych badań z zakresu socjologii. Wykorzystywane w tym celu źródła o charakterze sprawozdawczym, wytworzone przez liczne instytucje państwowe i partyjne, mimo ich dużej wagi, z powodu metodologii ich tworzenia są skażone odgórną perspektywą. W tej sytuacji dla pisania historii oddolnej (*history from below*), z punktu widzenia „zwyčajnego człowieka”, obok memuarystyki bardzo istotne znaczenie posiadają listy (głównie skargi) pisane przez obywateli PRL do władz różnego szczebla, w tym zwłaszcza do urzędów i instytucji centralnych.

Ta epistolografia dotyczyła różnych aspektów rzeczywistości. Listy od obywateli były

traktowane przez władzę jako ważne sygnały na temat funkcjonowania państwa na poziomie lokalnym. Jednak do chwili obecnej korespondencja rzadko przetrwała w wersji oryginalnej – w archiwach najczęściej zachowały się biuletyny, które zawierają jej omówienia, wraz z mniej lub bardziej obszernymi cytatami.

Listy kierowane do centralnych instytucji państwowych są praktyką stosowaną od wielu wieków. W przypadku Polski zinstytucjonalizowanie tej formy kontaktu z obywatelami nastąpiło na początku lat 50. ub. wieku². Datę 14 grudnia 1950 r. nosi uchwała Rady Państwa i Rady Ministrów „w sprawie rozpatrzenia i załatwiania odwołań, listów i zażaleń ludności oraz krytyki prasowej”³, która ustalała reguły postępowania z tego typu korespondencją przez urzędy i instytucje. Obywatele mogli zwracać się do nich w każdej sprawie, nie wiązały ich także żadne terminy oraz nie ponosili żadnych opłat skarbowych⁴. Zgodnie z art. 5 Konstytucji PRL z 22 lipca 1952 r. wszystkie organy władzy i administracji państwowej były zobowiązane do uważnego rozpatrywania i uwzględniania

¹ Artykuł powstał na podstawie badań sfinansowanych ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2015/17/B/H53/00170.

² D. Jarosz, *Listy do centralnych instytucji państwa stalinowskiego jako źródło do badań życia codziennego w Polsce*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1996, nr 3, s. 297–302; tenże, *Akta Biura Listów i Inspekcji KC PZPR jako źródło do badań rzeczywistości społecznej w Polsce w latach 1950–1956*, „Polska 1944/45–1989. Studia i materiały” 1997, t. II, s. 191–216.

³ A. Kochański, *Polska 1944–1991. Informator historyczny*, t. 1, Warszawa 1996, s. 358; MP 1951 nr A 1, poz. 1, uchylona 4 XII 1972 (MP 1972 nr 58, poz. 311).

⁴ A. Adamus, *Problemy wsi w Polsce w latach 1956–1980 w świetle listów do władz centralnych*, Warszawa 2017, s. 38–39.

słusznych wniosków, zażeń i życzeń obywateli „w myśl obowiązujących ustaw”⁵.

Wykorzystanie listów dla studiów nad dziejami PRL rozpoczęło się w latach 90. XX w. Od tego czasu powstało wiele prac o różnych charakterze, w których korespondencja z władzami stanowi jedyne, podstawowe lub pomocnicze źródło⁶. Jak dotąd jednak małym zainteresowaniem badaczy cieszyły się dzieje urzędów, które zajmowały się napływającą korespondencją oraz jej analizy ilościowe i jakościowe.

Celem niniejszego szkicu jest przed wszystkim przedstawienie ewolucji urzędu utworzonego w Polskim Radiu, zajmującego się listami od obywateli, oraz dokonanie ogólnej charakterystyki tej korespondencji, która w części zachowała się w zbiorach Archiwum Ośrodka Dokumentacji i Zbiorów Programowych TVP SA (ODiZP). Wydaje się bowiem, że może ona służyć jako istotny materiał źródłowy dla przedstawicieli różnych dyscyplin nauki zainteresowanych badaniem Polski Ludowej.

Ustalenia zostały poczynione przede wszystkim na podstawie niewykorzystywanych wcześniej w badaniach naukowych materiałów

archiwalnych ODiZP, w tym dokumentacji Biura Listów, Sekretariatu Generalnego Komitetu do Spraw Radiofonii „Polskie Radio” (KdSR) i Komitetu do Spraw Radia i Telewizji „Polskie Radio i Telewizja” (KdSRiT).

Dzieje urzędu

Pierwsze informacje o istnieniu komórki zajmującej się listami napływającymi w strukturach KdSR pochodzą z 1951 r. – Komitet powstał na podstawie dekretu z 2 sierpnia tego roku. Jego przewodniczący był mianowany przez Prezydenta RP na wniosek prezesa Rady Ministrów⁷. Jednak już datę 1 czerwca 1951 r. nosi biuletyn Działu Listów i Korespondentów KdSR. Co jeszcze bardziej intrygujące, ów najwcześniejszy chronologicznie biuletyn zachowany w zbiorach ODiZP TVP SA nosi numer 5, co oznacza, że cztery wcześniejsze (na które nie udało się natrafić) musiały się ukazać jeszcze przez czerwcem 1951 r. Oznacza to, że Dział Listów i Korespondencji faktycznie funkcjonował już przed 2 sierpnia⁸.

Z dokumentów wewnętrznych KdSR z 1952 r. wynika, że na czele Biura (a nie Działu,

⁵ Tamże, s. 38.

⁶ A. Adamus, *Peerelowskie pisanie do władzy* [w:] *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2012. Referaty*, red. K. Dworaczek, Ł. Kamiński, Warszawa 2013; D. Jarosz, *Akta Biura Listów i Inspekcji KC PZPR jako źródło...*, dz. cyt.; I. Miernik, *Codziennosc w powiecie kieleckim w latach 1956–1975 w swietle listow do instytucji peerelowskich*, „Studia Humanistyczno-Spoleczne Akademii Swietokrzyskiej” 2007, nr 2; G. Miernik, *Codziennie troski Polakow w okresie gierkowskiego „dobrobytu” w swietle listow „do Warszawy”* [w:] *Zycie codzienne PRL (1956–1989)*, red. G. Miernik i S. Piatkowski, Radom 2006; K. Rokicki, *Listy i skargi na dzialalnosc MSW w latach szescdziesiatych, siedemdziesiatych i osiemdziesiatych XX w. w analizach Biura Skarg i Listow MSW*, „Pamiec i Sprawiedliwosc. Pismo Instytutu Pamieci Narodowej” 2013, nr 1; P. Szulc, „Ladna gwiazdke nam rzqd zgotowal!” *Grudzien ’70 w listach do Radiokomitetu*, „Pamiec i Sprawiedliwosc. Pismo Instytutu Pamieci Narodowej” 2010, nr 16; N. Jarska, *Listy do wladz i instytucji jako forma komunikacji w stalinizmie* [w:] *Komunikowanie sie Polakow w latach 1944–1989*, red. K. Stepnik, M. Rajewski, Lublin 2011; T. Wolsza, A. Zaemiński, *Ludzie listy pisza... Referendum i wybory do Sejmu w korespondencji Polakow (1946–1952)*, Bydgoszcz 2013.

⁷ Dekret z 2 VIII 1951 r. o utworzeniu i zakresie dzialania Komitetu ds. Radiofonii „Polskie Radio”, Dz.U. nr 41, poz. 308.

⁸ Za tą hipotezą przemawia fakt, że według informacji uzyskanych w Archiwum Ośrodka Dokumentacji i Zbiorów Programowych TVP SA komórka zajmująca się korespondencją z radiosłuchaczami (od 30 czerwca 1951 r. pod nazwą Dział Listów i Korespondentów) istniała również w Przedsiębiorstwie Państwowym Polskie Radio jeszcze przed powstaniem Komitetu.

jak w 1951 r.⁹) Listów i Korespondentów (BLiK) stała wówczas Eugenia Brun¹⁰.

Pochodzący z tego okresu „Opis pracy Biura Listów i Korespondentów” poświadcza, że korespondencja od radiosłuchaczy była czytana, następnie przydzielana redaktorom według zagadnień, kwalifikowana do odpowiedzi przez radio i zatwierdzana do biuletynu. Listy były również „kwalifikowane politycznie”, co miało polegać na „wydobyciu zasadniczych stron [...] i krótkim streszczeniu [...] na metryczce”. Każdy redaktor wypełniał odpowiedni „dzienny statystyczny arkusz zbiorczy”.

Redakcja listów liczyła 11 redaktorów, ich przeciętna wydajność wynosiła 15 listów dziennie. Średni czas załatwiania jednej korespondencji („od wejścia do wyjścia”) miał wynosić 20 dni¹¹.

Przewodniczący KdSR w lipcu 1952 r. zarządził reorganizację BLiK, które od tego momentu, w związku z likwidacją Wydziału Korespondentów, otrzymało nową nazwę: Biuro Listów (BL)¹². Z dniem 1 sierpnia 1952 r. „na okres przejściowy” tytułem próby wprowadzono jego nową strukturę, na którą składały się: Grupa Selekcji, Grupy Interwencji, Redakcja Biuletynu, Redakcja Audycji, Kancelaria i Sekretariat. Na czele każdej z tych komórek stał kierownik.

Cytowane zarządzenie pozwala na zorientowanie się, na czym polegała praca Biura. Ustalało ono, że Grupa Selekcji dokonuje pierwszego czytania listów od słuchaczy i instytucji, wypełnia specjalnie opracowane „metryki” listu (podanie krótkiej treści, nadanie symboli

umownych itp.), dzieli listy według tematów i pilności oraz kieruje je do dalszego opracowania. Zadaniem Grupy było również sygnalizowanie kierownictwu BL oraz redakcji „Biuletynu” nowych i „szczególnie ostrych” problemów poruszanych w listach.

Do zadań Grup Interwencji (było ich pięć: I – sprawy wiejskie, II – zakłady pracy, III – sprawy socjalne, IV – zagadnienia młodzieżowe i szkoleniowe, V – inne) należało kierowanie skarg i zażaleń do właściwych instancji partii, rad narodowych, administracji państwowej; współpraca z właściwymi redakcjami antenowymi („typowanie listów na audycje”), udzielanie odpowiedzi nadawcom i przygotowywanie materiałów analitycznych.

Redakcja biuletynu BL formułowała wnioski analityczne zarówno na podstawie korespondencji i materiałów opracowywanych w Grupach Interwencji, jak też innych listów oraz sygnałów z Grupy Selekcji. Analiza dotyczyła zagadnień poruszanych w listach, częstotliwości ich pojawiania się, rozkładu terytorialnego napływającej korespondencji. Zastanawiano się nad tym, jak nadawcy odnosili się do ważnych uchwał partyjnych i posunięć rządu oraz na ile ulegali argumentom „wrogiej propagandy”. Redakcja przygotowywała materiał „do sygnalizacji” dla Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (KC PZPR) i dla Rady Ministrów; redagowała biuletyn; sporządzała ogólną sprawozdawczość BL; prowadziła archiwum listów problemowych (nieprzekazywanych do interwencji). Do zadań Redakcji Audycji należało opraco-

⁹ Pierwszy biuletyn firmowany nie przez Dział, ale przez Biuro Listów i Korespondentów nosi datę 1 II 1952. Zob. Archiwum Ośrodka Dokumentacji i Zbiorów Programowych TVP SA (dalej: ODiZP), Biuletyn Listów i Korespondentów (dalej: BL), 1050/2, Biuletyn nr 5, 1 II 1952.

¹⁰ AODiZP, Komitet do Spraw Radiofonii „Polskie Radio”. Sekretariat Generalny (dalej: KdSR), 609/6, Protokół z posiedzenia w dniu 16 I 1952, k. nlb.; tamże, 545/1, Zarządzenie nr 68/52, z 4 X 1952, k. nlb.

¹¹ Tamże, Opis pracy Biura Listów i Korespondentów [1952], k. nlb.

¹² Tamże, 545/1, Zarządzenie nr 57/52 [Przewodniczącego Komitetu Romualda Gadomskiego] w sprawie wprowadzenia pełnej reorganizacji wewnętrznej w Biurze Listów, Warszawa, 30 VII 1952, k. nlb.

wywanie programów radiowych opartych na listach słuchaczy i interwencjach Biura¹³.

Ta struktura nie utrzymała się długo. Z notatki zachowanej w aktach KdSR z lutego 1954 r. wynika, że BL, oprócz Dyrekcji i Sekretariatu, składało się z 11 jednostek organizacyjnych. Były to: Redakcja Biuletynu; Redakcja Skrzynki Ogólnej; Selekcja; Redakcja I – zagadnienia wiejskie; Redakcja II – zagadnienia produkcyjne; Redakcja III – zagadnienia służby zdrowia, mieszkaniowe, socjalne; Redakcja IV – zagadnienia młodzieżowe, szkolnictwo; Redakcja V – zagadnienia handlu, usług, komunikacji, różne; Redakcja VI – zagadnienia specjalne; Kancelaria (Ogólna i Tajna) oraz Hala Maszyn (Ogólna i Tajna). BL zatrudniało ogółem 90 pracowników¹⁴.

Z tejsze notatki wynika również, że korespondencja kierowana do Polskiego Radia w latach 1953–1954 była coraz obfitsza, co było efektem przemian destalinizacyjnych. W tej sytuacji Biuro nie było w stanie zająć się wszystkimi napływającymi listami. Skarżono się na zbyt małą liczbę pracowników, lokali i maszyn do pisania. Stwierdzano ponadto duży napływ podań, odwołań i skarg w sprawach, które winny być należycie załatwione w terenie¹⁵.

Pierwsza generalna krytyka działalności BL, wpisująca się w szerszy kontekst przemian politycznych w Polsce, nastąpiła w roku 1955. Na posiedzeniu władz Radiokomiteu w dniu 16 lutego dyskutowano na temat wyników kontroli przeprowadzonej w BL przez specjalnie powołaną w tym celu komisję, która przedstawiła poufną notatkę w tej sprawie (z 8 lutego).

Stwierdzano w niej wzrost „obłożenia” pracowników listami, których liczba systematycznie rosła. W BL pracowało wówczas 95 osób, w tym 29 redaktorów, z których jednak tylko 25 zajmowało się opracowaniem listów. „Gdy przed Biu-

rem coraz mocniej stawał dylemat: albo zostawić tysiące listów bez przeczytania i załatwienia, albo załatwić je »uproszczoną metodą«, coraz większy był nacisk na upraszczanie”.

Jako najpoważniejszą wadę w pracy BL uznano stosowanie zasady przesyłania napływających skarg do instytucji, na które się skarżono, co narażało ich autorów na szykany i represje. Krytykowano system 40 rodzajów druków do odpowiedzi na listy. Biuro rezygnowało z ponownej interwencji, gdy odpowiedź nie była jasna, nie wyjaśniało wszystkich zarzutów i z reguły nie zawiadamiało słuchacza o wyniku interwencji. Mimo wzrostu wydajności miało zaległości szacowane wówczas na ok. 25 tys. listów, co wymagało około trzech tygodni pracy.

Szwankowała również współpraca BL z redakcjami i audycjami radiowymi. Redaktorzy naczelni nie interesowali się problematyką listów. Wyjątek stanowiły zespoły programów „Fala 49”, „Muzyka i Aktualności” i „Warszawska Fala”. Proponowano, aby obok przygotowywanych co tydzień „teczek do czytania”, zawierających „ciekawsze i ważniejsze sprawy”, wydawać raz w tygodniu biuletyn przeznaczony dla potrzeb programowych i szeroko rozpowszechnić go w redakcjach.

W trakcie dyskusji nad tą notatką Danuta Barzach, członek komisji kontrolnej, stwierdziła, że „gdy zapoznała się bliżej z pracą Biura Listów, była po prostu wstrząśnięta faktem bezdusznego i biurokratycznego traktowania słuchaczy”. BL – jej zdaniem – „zamieniło się w zasadzie na skrzynkę do listów”. Krytykowała wskazany w notatce system obiegu listów, narażający skarżących się na przykrości ze strony instytucji, które były powodem skarg. Uważała, że na „odcinku” załatwiania listów słuchaczy „robi-

¹³ Tamże.

¹⁴ Tamże, 916/20/3, Notatka w sprawie Biura Listów, 19 II 1954, k. nlb.

¹⁵ Tamże.

my bardzo złą robotę”. „Oszukujemy słuchaczy i siebie samych, codziennie naruszamy zasady ustawy o załatwianiu skarg i zażaleń”. W trakcie dyskusji pojawiły się głosy, że BL winno być wyłączone ze struktury Polskiego Radia i przekazane jednej z instytucji centralnych, skąd można by pozyskiwać potrzebne materiały. To stanowisko nie zdobyło jednak poparcia zebranych.

Podsumowując tę dyskusję, przewodniczący KdSR Tadeusz Galiński wyraził opinię, że Biuro winno pozostać w strukturach Polskiego Radia. Zobowiązał jego kierownictwo do przemyślenia systemu pracy z listami i do opracowania projektu nowej organizacji pracy¹⁶.

Zgodnie z tymi ustaleniami jeszcze w 1955 r. zostały dokonane pewne zmiany w jego funkcjonowaniu. W październiku tego roku dyrektor BL Irena Kenska informowała kierownictwo KdSR, że jego praca została usprawniona, zmniejszono liczbę druków wysyłanych do nadawców. Zwiększenie obsady personalnej spowodowało, że już na etapie selekcji jeden redaktor czytał 200 listów dziennie, zamiast jak dotychczas 400. Redakcje załatwiały więcej spraw samodzielnie. Zerwano z „szybkościowym” załatwianiem korespondencji – taki styl pracy „demoralizował ludzi”¹⁷.

Na podstawie zachowanej dokumentacji źródłowej trudno prześledzić wszystkie zmiany zachodzące w organizacji i funkcjonowaniu Biura. Kwerenda akt KdSR i od 8 grudnia 1960 r. jego następcy – Komitetu do Spraw Radia i Telewizji „Polskie Radio i Telewizja” (KdSRiT) – daje jednak podstawy do ustalenia podstawowych kierunków przemian tej instytucji.

Biuro Listów w 1959 r. liczyło ogółem 51 pracowników. Na jednego pracownika merytorycznego przypadało rocznie ok. 9000 spraw

do załatwienia. Głównym adresatem listów wpływających do BL była „Fala 56” – najważniejsza radiowa audycja publicystyczna tego okresu. Zakres pracy był podobny jak w 1958 r., ale liczba pracowników etatowych została zmniejszona o 40 proc. W tej sytuacji konieczne okazało się uzupełnianie brakujących etatów pracami zlecanymi własnym pracownikom. Ta wysoka wydajność zmuszała BL do rezygnacji z „konsekwentnej interwencji aż do doprowadzenia sprawy do jej zakończenia”. Konieczne okazało się „uproszczanie załatwienia szeregu spraw”. Oznaczało to, że wiele listów przesyłano do właściwej resortowo instytucji, zawiadamiając o tym słuchaczy. Stosowano również odsiew, który polegał na informowaniu słuchacza, że BL nie zajmuje się sprawami poruszonymi w liście. W 1959 r. BL wydało 65 biuletynów i 17 notatek, 32 razy pracownicy wyjeżdżali w teren w sprawach interwencyjnych¹⁸.

W latach 60. schemat działania i problemy BL były podobne, jak wcześniej. Świadczy o tym notatka przygotowana na posiedzenie KdSRiT w dniu 18 września 1968 r. Wynika z niej, że „eksperymentalnie zawyżona norma wydajności redaktora” wynosiła wówczas 25 listów dziennie w okresie szczytu jesienno-zimowego, 20 – w pozostałych miesiącach, zaś „w soboty robocze – 20”. Przeciętnie rocznie do Biura zgłaszało się 1200 interesantów i organizowano ok. 50 wyjazdów w teren, ponadto wydawano miesięcznie 5–8 numerów biuletynów. Nadal najczęstszym adresatem listów była „Fala 56”. Na dzień 31 grudnia 1967 r. BL liczyło 44 pracowników, z których 11 posiadało wyższe wykształcenie.

Autorzy zacytowanej notatki mieli świadomość specyfiki pracy BL, które nie było

¹⁶ Tamże, 530/6/1, Protokół z posiedzenia Radiokomitetu w dniu 16 II 1955, k. nlb.

¹⁷ Tamże, 530/6/2, Protokół z posiedzenia Komitetu w dniu 25.10.1955. Informacja tow. I. Kenskiej o pracy Biura Listów, k. nlb.

¹⁸ Tamże, 1445/1/1, Protokół z posiedzenia Prezydium w dniu 24 II 1960, sprawozdanie z pracy Biura Listów za rok 1959, k. nlb.

typowym urzędem skarg i zażaleń: „należy w nim widzieć ważny oręż propagandy partyjnej i oświatowej”, a jego zasięg określali jako „ogromny”. „Eliminujemy nieprawidłowości, sugerując władzom rozwiązania”, „Uczymy pewnych zasad postępowania z pracownikiem, klientem, pacjentem, interesantem, obywatelem”. Postulowali też ograniczenie interwencji dających często efekty niewspółmierne do zaangażowanych środków na rzecz rozszerzenia indywidualnych odpowiedzi na listy słuchaczy, co wymagało odpowiednich kompetencji ze strony dziennikarzy. Redaktor pracujący nad skargami powinien być po trochu „psychologiem, socjologiem, prawnikiem, a przede wszystkim publicystą i działaczem społecznym, doskonale zorientowanym w aktualnych potrzebach i wymaganiach polityki Partii i Rządu”. W celu usprawnienia pracy postulowano zmiany organizacyjne, które miały m.in. wzmocnić współpracę z Regionalnymi Rozgłościami i Ośrodkami Telewizyjnymi i stworzyć nową strukturę redakcji tematycznych¹⁹. Projekty te zostały jednak potraktowane przez kierownictwo KdSRiT z rezerwą²⁰.

Zmiany strukturalne, które wychodziły na przeciw części tych postulatów, zostały wprowadzone w 1972 r. Zakres działania BL rozszerzono o obowiązek koordynacji działalności interwencyjno-poradniczej prowadzonej przez Rozgłoszenie Regionalne i Ośrodki Telewizyjne. Koordynacja polegała na prowadzeniu pracy instruktażowej, ujednoczeniu systemu załatwiania skarg i wniosków widzów i radiosłuchaczy,

ustaleniu jednolitych form dokonywania analiz problemowych treści korespondencji. Ponadto powołano Redakcję Analiz i Informacji, której zadaniem było m.in. prowadzenie analizy treści otrzymywanych listów od widzów i radiosłuchaczy; opracowywanie systematycznej informacji o społecznie ważnych nazwiskach; przekazywanie wyników analiz kierownictwu i komórkom programowym Komitetu oraz zainteresowanym urzędem centralnym, instytucjom i organizacjom społeczno-politycznym²¹.

Dokonano zmian w strukturze BL, które odtąd dzieliło się na następujące komórki organizacyjne: Kierownictwo (dyrektorem od 1 czerwca 1970 r. był Jerzy Ostrzyżek); Sekretariat Programowy; Redakcje Interwencyjno-Poradnicze do Spraw: Społeczno-Politycznych, Socjalnych, Rolnych, Ekonomicznych; Redakcja Analiz i Informacji; Wydział Obsługi Korespondencji i Samodzielny Referat Selekcji²².

W roku 1972 Biuro w stosunku do spraw zawartych w tzw. listach pierwszych²³ podjęło 31182 interwencje, udzieliło 22054 porady i informacje, 11394 przekazało dalej, według kompetencji. Na 66692 interwencje, porady i sprawy przesłane według kompetencji udzielono 9241 porad prawnych, 7689 porad dotyczących trybu postępowania oraz 5124 innych informacji wyjaśniających i odpowiedzi na listy o tematyce społeczno-politycznej.

Listy były wykorzystywane w działalności programowej radia i telewizji lub stanowiły inspirację do opracowań problemowych bądź tematycznych. Biuro nadawało wówczas

¹⁹ AODiZP, Komitet do Spraw Radia i Telewizji „Polskie Radio i Telewizja” (dalej: KdSRiT), 1445/9/5, notatka służbowa o pracach Biura Listów PR i TV w okresie schyłek 1967 – połowa 1968, k. nlb.

²⁰ Tamże, Protokół z posiedzenia Prezydium Komitetu w dniu 18 IX 1968, k. nlb.

²¹ Tamże, 1544/20, zarządzenie nr 7 Przewodniczącego KdSRiT „Polskie Radio i Telewizja” z dnia 14 III 1972 r. w sprawie zmiany zakresu działania oraz organizacji Biura Listów, k. nlb.

²² Tamże, 1468/6/6, Informacja dla Prezydium Komitetu do Spraw Radiofonii i Telewizji o działalności poradniczo-interwencyjnej Biura Listów, dyrektor Jerzy Ostrzyżek, Warszawa 4 VI 1973, k. nlb.

²³ Chodzi o listy, w których po raz pierwszy sygnalizowano sprawy, o których wcześniej nie pisano do BL. Określenie to stosowano dlatego, że autorzy wielu skarg mieli zwyczaj pisania na ten sam temat wielokrotnie (nieraz do różnych instytucji), chcąc w ten sposób wymusić reakcję (interwencję, udzielenie porady czy informacji).

audycje „Ślady naszych interwencji” oraz „Biuro Listów odpowiada”.

Analiza korespondencji była przedstawiana w comiesięcznych informacjach o aktualnej problematyce listów, które przekazywano kierownictwu KdSRiT, naczelnym redaktorom Radia i TV oraz zainteresowanym komórkom w KC PZPR i Urzędzie Rady Ministrów (URM). Ponadto systematycznie opracowywano notatki dla kierownictwa KdSRiT oraz dla Biura Listów i Inspekcji (BLiI) KC PZPR. Biuro przygotowywało także okresowe analizy korespondencji w przekrojach wojewódzkich, które były przedkładane I sekretarzom Komitetów Wojewódzkich partii i przewodniczącym Wojewódzkich Rad Narodowych (WRN) oraz przekazywane redaktorom naczelnym rozgłośni i ośrodków TV. Ponadto BL opracowało 32 „Biuletyny Wewnętrzne”²⁴.

Dzięki temu, że w aktach KdSRiT zachował się protokół wewnętrznej kontroli przeprowadzonej w BL na przełomie października i listopada 1977 r., dysponujemy podstawowymi informacjami dotyczącymi jego funkcjonowania w tym okresie.

Istniejąca wówczas struktura organizacyjna BL została uregulowana zarządzeniem nr 46 Przewodniczącego KdSRiT z 10 grudnia 1973 r. w sprawie rozpatrywania skarg i wniosków obywateli. Po zmianach w BL istniały następujące komórki organizacyjne: Sekretariat Programowy; Redakcje Interwencyjno-Informacyjna do Spraw: Społeczno-Politycznych, Ekonomicznych i Rolnych; Redakcja Analiz i Interwencji oraz Wydział Obiegu Korespondencji.

Biuro Listów zatrudniało 38 pracowników, w tym 27 dziennikarzy. Przyjęcia interesan-

tów odbywały się codziennie na ul. Woronicza w Warszawie. Pracownicy poszczególnych redakcji udzielali informacji, kierowali sprawy do interwencji, w pilnych przypadkach sami podejmowali interwencję telefoniczną. Tylko w okresie między styczniem a wrześniem 1977 r. przyjęto 1423 interesantów.

Biuro było zobowiązane do przedkładania Prezydium KdSRiT rocznej analizy skarg i wniosków obywateli kierowanych do radia i telewizji. Ponadto przygotowywało biuletyny wewnętrzne stanowiące problemowe opracowania spraw wpływających oraz comiesięczne „Informacje o niektórych problemach w listach”, które trafiały do wybranych osób w państwie.

Na podstawie wpływającej korespondencji BL przygotowywało wspomniane już własne audycje radiowe pt. „Biuro Listów odpowiada”. Korespondencja BL stanowiła również podstawę audycji „Fala77” – Redakcji Społeczno-Politycznej PR – nadawanej na przemian z audycją Biura Listów. Ponadto listy były wykorzystywane w programach regionalnych rozgłośni radiowych i ośrodków TV²⁵.

Ostatnia poważna rekonstrukcja Biura nastąpiła w marcu 1981 r. Biuro Listów zostało zastąpione Biurem Listów i Interwencji (BLiI)²⁶ i z nalazło się w ustalonej 31 grudnia 1985 r. strukturze Zarządu KdSRiT. Jego jednostki organizacyjne to Redakcje Interwencyjno-Informacyjne do Spraw: Społeczno-Politycznych, Społeczno-Ekonomicznych, Rolnych i Gospodarki Żywnościowej, Redakcja Analiz i Informacji oraz Wydział Obiegu Korespondencji i Sekretariat Programowy²⁷. Likwidacja Biura w tym kształcie została dokonana w 1991 r.

²⁴ AODiZP, KdSRiT, 1468/6/6, Informacja..., k. nlb.

²⁵ Tamże, 1729/43/1, Protokół z planowej kontroli w Biurze Listów KdSRiT/TV „PRiTV” dotyczącej działalności interwencyjnej Komitetu i wykorzystania uwag słuchaczy i widzów, k. nlb.

²⁶ Tamże, Dokument elektroniczny udostępniony w ODiZP.

²⁷ Tamże.

Listy do Radia i Telewizji

Pisanie listów do BL, a potem BLiI było praktyką dość powszechną. Zanim zostaną przeprowadzone szczegółowe badania skali, celów i problematyki tej epistolografii czy też rozkładu przestrzennego i cech społecznych nadawców, spróbujmy dokonać generalnej charakterystyki ilościowej i jakościowej tej korespondencji na tle porównawczym z innymi instytucjonalnymi adresatami (tab. 1).

W rzeczywistości napływ korespondencji do BL był dużo większy, bo obok listów od słuchaczy przychodziła korespondencja od instytucji z wyjaśnieniami. Tylko w roku 1954 obok ponad 195 tys. listów od słuchaczy nadeszło ponad 137 tys. takich wyjaśnień²⁸. W 1972 r. BL otrzymało 84505 listów (w tym 66629 listów nadesłanych pierwszy raz w danej sprawie) i 52455 odpowiedzi na podjęte interwencje²⁹. W roku 1985 proporcje korespondencji od obywateli i od instytucji wynosiły 40259 : 26421³⁰.

Podobnie jak w przypadku innych instytucji, wyraźnie widać, że występowała fluktuacja napływu listów, która najpewniej była uzależniona od wielu czynników, w tym od charakteru instytucji, do której pisano, i szerszego kontekstu historycznego. Chodziło nie tylko o objęcie władzy przez nowe ekipy polityczne, ale również o ważne reformy, które dotyczyły dużych grup społecznych. Taki zwiększający się, masowy napływ korespondencji nastąpił w przypadku KC PZPR i KdSR w latach 1954–1956 (i najpewniej w 1957 r., choć nie udało się ustalić odpowiednich danych dla KdSR). Należy to traktować jako efekt postępującej destalinizacji i maleją-

cego poziomu strachu w wyrażaniu krytycznych opinii o państwie i systemie władzy. Wzrost korespondencji kierowanej do centralnych instytucji państwa w 1967, a zwłaszcza w 1968 r., był spowodowany nie tylko kampanią antysemicką. Wiele listów zostało wywołanych reformą systemu emerytalnego, którą wówczas przeprowadzono³¹.

Dojście do władzy ekipy Edwarda Gierka spowodowało wzrost listów napływających przede wszystkim do KC PZPR, ale również do Polskiego Radia i Telewizji w 1971 roku. Pominąwszy ten rok, lata 70. jawią się jako okres, w którym pisanie do partyjnego centrum władzy było częstsze niż do Polskiego Radia i Telewizji. Dlaczego tak się stało? Niewykluczone, że zaufanie i wiara w „moc sprawczą” listu pisanego do KC (a zwłaszcza do I sekretarza) była większa niż w przypadku, gdy adresatem były państwowe media audiowizualne.

W jakich sprawach Polacy pisali do Polskiego Radia i Telewizji? Odpowiedzi na to pytanie należy szukać w materiałach sprawozdawczych KdSR i KdSRiT. Nie może być ona zbyt precyzyjna, gdyż zachowane zestawienia i analizy były dokonywane według zmieniających się kryteriów. Mimo tych zastrzeżeń można generalnie stwierdzić, że zestaw poruszanych problemów nieco zmieniał się pod względem proporcji, ale pozostawał podobny tematycznie. W 1956 r. zagadnienia wiejskie poruszono w 22,4 proc. listów, przemysłowe – w 15 proc., socjalne i komunalne – w 24,8 proc., młodzieżowe – w 7,8 proc., handlu i usług – w 13,3 proc., kwestie wojska, milicji i sądownictwa – w 11 proc., sprawy określane jako problemowo-teoretyczne – w 5,7 proc.

²⁸ ODiZP, KdSR, 530/6/1, Poufna notatka...

²⁹ Tamże, KdSRiT, 1400/46/2, Biuletyn informacyjny Prezydium Komitetu do Spraw Radia i Telewizji „Polskie Radio i Telewizja” 1973, nr 2, s. 9–10.

³⁰ Tamże, 1889A/1, Protokół z posiedzenia Prezydium Komitetu w dniu 20 V 1986, k. nlb.

³¹ Tamże, 1445/9/5, Notatka służbowa o pracach Biura Listów...

Tabela 1. Napływ listów do wybranych instytucji centralnych w latach 1951–1987

Rok	Biuro Listów i Inspekcji KC PZPR	Biuro Listów KdSR i KdSRiT	Biuro Ulaskawień, Skarg i Wniosków Kancelarii Rady Państwa	Biuro Skarg i Listów URM
1950	459	–	–	–
1951	12 294	44 000	–	63 734
1952	14991	91 638	–	115 463
1953	21 641	123 000	37 312	118 958
1954	74942	195 200	46 222	87 424
1955	108 854	268 000	53 535	59 500
1956	171 689	267768	–	47 759
1957	160 335	–	–	32 745
1958	97 251	–	–	26 002
1959	74 222	154384	–	20 898
1960	64922	177242	–	21 203
1961	48958	152 309	–	21 158
1962	49 978	161 274	–	19 220
1963	43 978	156 944	–	17 981
1964	42 095	–	–	17810
1965	37 184	116 732	–	17 393
1966	33 503	–	–	17 304
1967	30 930	124 004	–	16 406
1968	31692	129 971	–	16 019
1969	37 035	–	–	16 571
1970	34 954	106 498	30 711	17 469
1971	106370	111 857	32 689	25 466
1972	101974	84 505	30 022	25 282
1973	74 989	54 231	26 951	18 458
1974	68 845	50 343	24 581	19 570
1975	69 108	60 720	22 771	18 660
1976	75440	55 882	24 104	18 974
1977	67431	60 140	22 874	17 995
1978	62876	62 012	22 664	18 092
1979	66000	61 251	23 183	17 313
1980	70343	73 227	25 911	24 213
1981	29291	81 636	25 611	38 196
1982	31726	51 019	15 537	36 721
1983	50201	53 649	18 139	29 597
1984	55865	42 524	17 413	28 124
1985	57 771	40 259	18 909	26 800
1986	52435	39 007	28 848	18 142
1987	49661	37 594	26 790	16 106

Źródło: D. Jarosz, *Peierelowskie lamenty mieszkaniowe [w:] Od Piłsudskiego do Wałęsy. Studia z dziejów Polski w XX wieku*, Warszawa 2008, s. 307–320; A. Adamus, *Problemy wsi w Polsce w latach 1956–1980 w świetle listów do władz centralnych*, Warszawa 2017, s. 80–81.

Wśród listów od słuchaczy dominowały skargi i odwołania (80–85 proc.), ponadto pisano prośby o interwencje (5–10 proc.) i podania (ok. 5 proc.). Około 10 proc. korespondencji stanowiły anonimy (w 1955 r. było ich 15 proc.). Nawet jeżeli nadawcy się podpisywali, to często prosili o niepodawanie nazwisk, bojąc się przykrości i szykan³².

Z ponad 67 tys. listów, jakie napłynęły do BL w KdSR w I połowie 1959 r. autorami blisko 35 proc. byli chłopci, a ponad 22 proc. – robotnicy. Pozostałą część napisali pracownicy umysłowi – 6,5 proc.; przedstawiciele rzemiosła i prywatnej inicjatywy – 2,1 proc. oraz nadawcy nieustaleni – 13,4 proc. Blisko 10 proc. tej korespondencji stanowiły anonimy, co zdaniem autorów cytowanej analizy wynikało z obawy „niepobawionej – jak wiemy z doświadczenia – podstaw przed ewentualnymi represjami za krytykę”. Obowiązywała reguła: „im bardziej drażliwe zjawisko – tym więcej anonimów”.

W roku 1959 sprawom bytowym poświęcono 21 proc. listów, ruchowi kadrowemu i płacom – 16 proc, problemom społeczno-ekonomicznym chłopów indywidualnych, spółdzielni produkcyjnych i kółek rolniczych – 14 proc., komunikacji, łączności, handlowi, rzemiosłu i usługom – 11 proc., sprawom zdrowia, oświaty i kultury – 5 proc, działalności aparatu władzy – 9 proc., stosunkom w zakładach produkcji przemysłowej i rolniczej – 7 proc., problemom społeczno-obyczajowym – 8 proc. Pozostałą część stanowiły listy problemowe i na inne tematy. Wśród najczęściej poruszanych problemów ekonomicznych znalazły się złe warunki mieszkaniowe, niskie uposażenia i bardzo liczne sprawy rencistów. Wzrosła wówczas liczba

listów dotycząca zwolnień z pracy – często o tragicznym charakterze³³.

Porównanie tych danych z informacją o tematyce i składzie społecznym piszących do Polskiego Radia i Telewizji na początku lat 70. wskazuje na charakterystyczne podobieństwa i różnice.

Wśród nadawców w 1972 r. dominowali robotnicy (47 proc. listów), 35 proc. napisali rolnicy, 10 proc. – pracownicy umysłowi, a 1,4 proc. – rzemieślnicy i chałupnicy (o 6,6 procentach nadawców brak danych). Około 66 proc. listów zawierało prośby o interwencje, z tego 57 proc. – w sprawach osobistych, a 9 proc. – w sprawach grup pracowniczych i zbiorowości lokalnych. Około 17 proc. zawierało prośbę o poradę, a 3 proc. – o informację. Około 88 proc. stanowiły listy imienne, 4 proc. – zbiorowe, a 8 proc. – anonimy. Jako wypowiedzi społeczno-polityczne potraktowano 7,4 proc. korespondencji. Co interesujące, coraz częściej BL było traktowane jako swoiste biuro porad prawnych. Najwięcej ich udzielono w sprawach pracy i zatrudnienia (29,6 proc. ogółu), w sprawach ubezpieczeń i opieki społecznej (21,05 proc.), prawno-sądowych (15,7 proc.) i w kwestiach indywidualnej gospodarki rolnej (14,7 proc.). W korespondencji przychodzącej od obywateli, podobnie jak we wcześniejszych okresach, dominowały sprawy pracy i zatrudnienia (22 proc.), trudności indywidualnej gospodarki rolnej (16 proc) oraz potrzeby mieszkaniowe i budownictwa indywidualnego (12,5 proc.)³⁴.

Nieco inny rozkład problemów i nadawców znajdujemy w korespondencji, jaka napłynęła do BL Polskiego Radia i Telewizji w 1985 r. Na ponad 40 200 listów ponad 90 proc. stanowiły listy indywidualne, 1,6 proc. – zbiorowe, ok. 0,6 proc.

³² Tamże, 863/1, Uwagi o pracy Biura Listów, k. nlb.

³³ Tamże, 1445/1/1, Sprawozdanie z pracy Biura Listów za rok 1959, k. nlb.

³⁴ Tamże, KdSRiT, 1400/46/2, Biuletyn informacyjny Prezydium Komitetu do Spraw Radia i Telewizji „Polskie Radio i Telewizja” 1973, nr 2, s. 9 i n.

– od zakładów i instytucji, prawie 8 proc. to były anonimy. Wśród piszących największą grupę (ponad 26 proc.) stanowili emeryci i renciści, ponad 22 proc. napisali rolnicy, a ponad – 21 proc. robotnicy. Wśród pozostałych respondentów dominowali pracownicy umysłowi (4 proc.). Zdecydowana większość nadawców (blisko 70 proc.) zwracała się o interwencję w sprawach indywidualnych, ponad 20 proc. prosiła o porady i informacje, reszta występowała w interesie szerszych zbiorowości lub składała donosy o popełnionych przestępstwach. Trzy największe liczebnie grupy problemów poruszanych w tej korespondencji to: sprawy mieszkaniowe, rolnictwo oraz zabezpieczenie społeczne i opieka zdrowotna³⁵. Wszystkie z nich można zaliczyć do „żelaznej” tematyki skarg i zażaleń, które były przedmiotem pism kierowanych do centralnych władz państwowych. Nieprzypadkowo proporcje spraw poruszanych w listach adresowanych do KC PZPR były w tym okresie podobne³⁶. Wydaje się jednak, że wyjątkowo dotkliwe skutki kryzysu społeczno-gospodarczego w II połowie lat 80. dla gospodarstw domowych emerytów i rencistów, w połączeniu z niewydolnością systemu ubezpieczeń społecznych, zdecydowały, że to oni znaleźli się w grupie najczęściej piszących do centralnych instytucji państwowych i partyjnych³⁷.

Wiele wskazuje na to, że interwencje ze strony BL były traktowane jako jedna z wielu możliwości załatwienia sprawy, która była przedmiotem listu (skargi). Po części nadzieje pokładane w tej instytucji zostały spełnione. Tylko w 1972 r. w wyniku interwencji podję-

tych przez BL w osobistych sprawach słuchaczy załatwiono pozytywnie 59 proc. z nich, a 20,8 proc. zobowiązano się załatwić pozytywnie w późniejszym terminie, ze względu na aktualny brak środków, bądź inne „trudności obiektywne”³⁸.

Korespondenci wykazywali się dużą wiarygodnością. Tylko w 1985 r. podjęto interwencję w ponad 21 tys. (ok. 55 proc.) spraw przedstawionych w listach lub osobiście, podczas wizyty w BL. Z tej liczby aż 81 proc. potwierdziło się. Najmniejsza skuteczność interwencji (po kilkanaście procent) dotyczyła handlu i usług oraz gospodarki komunalnej i mieszkaniowej, a największa – doniesień o nadużyciach i przestępstwach (100 proc.) i spraw pracy i zatrudnienia (ponad 93 proc.)³⁹.

Konkluzje

- Biuro Listów, które w różnych mutacjach istniało w strukturach KdSR i KdSRiT, stanowiło ważną instytucję kontaktu Polskiego Radia i Telewizji ze słuchaczami i widzami. Należało do kilku najważniejszych centralnych instytucji w ówczesnej Polsce (obok Biura Listów w KC PZPR, URM i Radzie Państwa), do których napływało najwięcej skarg od obywateli PRL.
- Funkcjonowanie Biura napotykało na wiele trudności o charakterze organizacyjnym. Najczęściej formułowane zarzuty dotyczyły formalizmu w załatwianiu napływającej korespondencji, co miało przede wszystkim wynikać z niedostatecznej liczebności i kwalifikacji personelu.

³⁵ Tamże, 1889A/1, Informacja o problematyce listów i działalności Biura Listów i Interwencji w 1985 r., k. nlb.

³⁶ D. Jarosz, *Sytuacja materialna emerytów i rencistów w świetle listów do Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej z lat 1981–1989* [w:] *Od kwestii robotniczej do nowoczesnej kwestii socjalnej. Studia z polskiej polityki społecznej XX i XXI wieku*, red. P. Grata, t. IV, Rzeszów 2016, s. 110–111.

³⁷ Tamże, 1889A/1, Informacja o problematyce listów...

³⁸ Tamże, KdSRiT, 1400/46/2, Biuletyn informacyjny Prezydium...

³⁹ Tamże, 1889A/1, Informacja o problematyce listów...

- Listy były podstawą konstruowania wielu audycji radiowych o charakterze interwencyjnym. Na ich podstawie sporządzano również zbiorcze biuletyny przeznaczone dla osób piastujących kierownicze stanowiska w państwie. Stanowiły one ważne źródło

informacji o codziennych problemach Polaków oraz ich opiniach o polityce państwa. Zachowane archiwalia BL to interesujący zbiór dokumentów dla wszystkich badaczy zajmujących się społeczeństwem polskim w latach 1951–1989.

Bibliografia

Archiwalia

Archiwum Ośrodka Dokumentacji i Zbiorów Programowych TVP SA.

Komitet do Spraw Radiofonii „Polskie Radio”. Sekretariat Generalny, 530/6/1; 530/6/2; 609/6; 916/20/3; 1445/1/1.

Komitet do Spraw Radia i Telewizji „Polskie Radio i Telewizja” 1400/46/2; 1445/9/5; 1468/6/6; 1544/20; 1729/43/1; 1889A/1.

Opracowania

Adamus A., *Peerelowskie pisanie do władzy* [w:] *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2012. Referaty*, red. K. Dworaczek, Ł. Kamiński, Warszawa 2013, s. 136–153.

Adamus A., *Problemy wsi w Polsce w latach 1956–1980 w świetle listów do władz centralnych*, Warszawa 2017.

Jarosz D., *Akta Biura Listów i Inspekcji KC PZPR jako źródło do badań rzeczywistości społecznej w Polsce w latach 1950–1956*, „Polska 1944/45–1989. Studia i materiały” 1997, t. II, s. 191–216.

Jarosz D., *Listy do centralnych instytucji państwa stalinowskiego jako źródło do badań życia codziennego w Polsce*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1996, nr 3, s. 297–302.

Jarosz D., *Peerelowskie lamentsy mieszkaniowe* [w:] *Od Piłsudskiego do Wałęsy. Studia z dziejów Polski w XX wieku*, Warszawa 2008.

Jarosz D., *Sytuacja materialna emerytów i rencistów w świetle listów do Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej z lat 1981–1989* [w:] *Od kwestii robotniczej do nowoczesnej kwestii socjalnej. Studia z polskiej polityki społecznej XX i XXI wieku*, red. P. Grata, t. IV, Rzeszów 2016.

Jarska N., *Listy do władz i instytucji jako forma komunikacji w stalinizmie* [w:] *Komunikowanie się Polaków w latach 1944–1989*, red. K. Stępnik, M. Rajewski, Lublin 2011.

Kochański A., *Polska 1944–1991. Informator historyczny*, t. 1, Warszawa 1996.

Miernik G., *Codziennie troski Polaków w okresie gierkowskiego „dobrobytu” w świetle listów „do Warszawy”* [w:] *Życie codzienne w PRL (1956–1989)*, red. G. Miernik i S. Piątkowski, Radom 2006.

Miernik I., *Codziennosc w powiecie kieleckim w latach 1956–1975 w świetle listów do instytucji peerelowskich*, „Studia Humanistyczno-Społeczne Akademii Świętokrzyskiej” 2007, nr 2.

Rokicki K., *Listy i skargi na działalność MSW w latach sześćdziesiątych, siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. w analizach Biura Skarg i Listów MSW*, „Pamięć i Sprawiedliwość. Pismo Instytutu Pamięci Narodowej” 2013, nr 1.

Szule P., *„Ładną gwiazdkę nam rząd zgotował!” Grudzień ’70 w listach do Radiokomitetu*, „Pamięć i Sprawiedliwość. Pismo Instytutu Pamięci Narodowej” 2010, nr 16.

Wolsza T., Zaćmiński A., *Ludzie listy piszą... Referendum i wybory do Sejmu w korespondencji Polaków (1946–1952)*, Bydgoszcz 2013.